

Ганна Токмань

УДК 821.111.3

**ДУБЛІНСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1916 РОКУ:
ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ШЛЯХИ ГЕРОЇВ РОМАНУ
АЙРІС МЕРДОК “ЧЕРВОНЕ І ЗЕЛЕНЕ”**

Стаття ґрунтується на матеріалі роману Айріс Мердок “Червоне і зелене”, який містить художнє зображення Дублінського повстання 1916 р. Увагу зосереджено на існуванні літературних персонажів. Дослідник проводить діалог між художнім текстом і працями філософів-екзистенціалістів М. Бердяєва, М. Гайдеґґера, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса. Визначено особливості художнього часу і стилю.

Ключові слова: художнє зображення Дублінського повстання 1916 р., існування, екзистенціальна філософія, діалог, художній час, стиль.

Hanna Tokman. Dublin Uprising of 1916: Existential Ways of Characters in Iris Murdoch's Novel “Red and Green”

The article is based on the material of Iris Murdoch's novel “Red and Green” which depicts the Dublin uprising of 1916. Focusing on the existence of literary characters the researcher provides a dialogue between the novel's text and the works by existential philosophers M. Berdiayev, M. Heidegger, J.-P. Sartre, K. Jaspers. The article also defines the features of artistic time and style.

Key words: Dublin uprising of 1916, existence, existential philosophy, dialogue, time in art, style.

Київський Майдан зими 2013 – 2014 рр. – явище унікальне, проте деякі паралелі в історії людства (за певною ознакою/ознаками події) знайти можна; одна з них – Дублінське повстання 1916 р. Столиця, гурт сміливців з усієї країни, які виступили за високі ідеали свободи і справедливості проти стократ сильнішого супротивника, відчайдушна хоробрість, вогонь і смерть єднають Київ початку ХХІ століття і Дублін початку ХХ-го. Що важать просторова

відстань і 100 років для духовного зв'язку між тими, хто повстає за Свободу! Так відчуваєш і міркуєш, читаючи роман “Червоне і зелене” Айріс Мердок.

Айріс Мердок (1919–1999) – відомий прозаїк (авторка 26 романів, лауреат Букерівської премії), яка переважно виступала в жанрі психологічно-інтелектуального й філософського роману. У її творчому спадку також філософські праці, драматургія, поезія. Письменниця народилася в Дубліні, батько – шотландець, мати – ірландка. 1920 року під час визвольної війни Ірландії родина переїхала до Лондона. Дальше життя пов'язане з Великобританією, переважно з Оксфордом. Письменниця була фахівцем із класичної філології й філософії, університетським викладачем, захоплювалася екзистенціалізмом, лінгвістичною теорією Л. Вітгенштайна, ідеями Платона.

Роман “Червоне і зелене” написано 1965 р.; на той час авторка мала вже значний досвід романістики і здобула визнання, побачили світ її твори “Під сіткою” (1954), “Втеча від чаклуна” (1955), “Палац із піску” (1957), “Дзвін” (1958), “Відрубана голова” (1961), “Дика троянда” (1962), “Єдиноріг” (1963), “Італійка” (1964). Українські літературознавці О. Алісеєнко, Н. Зошук, Г. Клименко, Д. Колесник, О. Левченко, А. Матійчак та інші досліджували жанрову специфіку, художній хронотоп, психологізм, філософічність творів письменниці, вивчали ознаки літературних напрямів та особливості метафорики в них. І вітчизняні науковці, і зарубіжні (М. Бредбері, Ю. Локшина) спостерегли вплив екзистенціальної філософії та готичного роману на творчість А. Мердок. Щодо екзистенціалізму мова передовсім про ідеї Ж.-П. Сартра: під час Другої світової війни А. Мердок працювала в штаб-квартирі державної громадянської служби (екзистенційні витоки громадянської активності людини стануть предметом художнього дослідження в романі “Червоне і зелене”), тоді ж вона познайомилася зі щойно згаданим мислителем, 1953 р. було опубліковано філософську працю “Сартр: Романтичний раціоналіст” (“Sartre: Romantic Rationalist”). Традиція готичного роману, зокрема “Таємниць Удольфського замку” Анни Радкліф, доволі виразна в ранніх творах А. Мердок; у “Червоному і зеленому” канон літературної готики оприявлюється лише пунктирно – в існуванні загадки, пов'язаної з любов'ю і смертю, яка постійно тривожить читача і врешті, наприкінці тексту, вражає простотою й очевидністю розгадки.

У романі “Червоне і зелене” (червоне символізує Англію, зелене – Ірландію) національне проростає із глибини душі в усі сфери життя людини. Проростає ніби непомітно, малозначуще у днях (у плужниківському сенсі щоденного існування: “Дні! / Який це музей дрібниць!”) і раптом ставить кожного персонажа на межу екзистенційного вибору, вибухає Дублінським повстанням на Великдень, розквітнувши буйним цвітом, у якому злилися зелений колір надії і червоний – крові.

Простежимо, якими екзистенційними шляхами прийшли на дублінський Майдан герої роману письменниці, котра народилася в просторі цього легендарного міста через три роки після Великоднього повстання. У комплексі чинників, які вплинули на рішення людини, у версії авторки “Червоного і зеленого” нас найбільше цікавитиме фактор національного – у сенсі, яке вкладав у це поняття Микола Бердяєв. Філософ писав: “Усі спроби раціонального визначення національності закінчуються невдачею. Природу національності не можливо визначити ні за якими раціонально-уловними ознаками. Ні раса, ні територія, ні мова, ні релігія не є рисами, які визначають національність, хоча всі вони грають ту чи ту роль у її визначенні. Національність – складне історичне утворення, вона формується шляхом кровного змішання рас і племен, багатьох перерозподілів земель, із котрими вона пов'язує свою долю, і духовно-культурного процесу, який створює її неповторне духовне

обличчя. І в підсумку всіх історичних і психологічних досліджень залишається нерозкладаний і невловний залишок, у якому й полягає вся таїна національної індивідуальності. Національність – таємнича, містична, ірраціональна, як і будь-яке буття” [2, 87]. У романі “Червоне і зелене” істинно ірландське – це щось таємниче й незнищенне, що його людина може відчувати в глибинах власного “Я”. Письменниця змальовує національне як таємне, особистісне, нездоланне; найбільше її цікавлять індивідуальні доторки до цієї таїни, екзистенційні переживання національного різноманітними людьми – персонажами роману.

У цій статті використовуватимемо як провідний екзистенціально-діалогічний шлях розмислу над твором “Червоне і зелене”: намагатимемося збагнути структуру та розвиток екзистенції героїв роману; робитимемо це в зіставленні тих образів-персонажів, чії голоси, як гадаю, вступають у виразний діалог саме націоналістичного змісту, – Пата Дюмея і Ендрю Чейс-Уайта. Поняття *голос* застосовуємо в сенсі, окресленому М. Бахтіним. У нотатках 1961 р. науковець готувався подати дефініцію цього терміна (якої він, утім, так і не сформулював): “Визначення голосу. Сюди входять і висота, і діапазон, і тембр, і естетична категорія (ліричний, драматичний тощо). Сюди входить і світогляд і доля людини. Людина як цілісний голос вступає в діалог. Вона бере в ньому участь не тільки своїми думками, а і своєю долею, усією своєю індивідуальністю” [1, 351]. Застосовуючи наведене розуміння людини з її цілісним голосом до літературного героя, котрий бере участь у романному діалозі щойно зазначеними виявами свого ества, запозичуємо в М. Бахтіна і другий критерій, який полягає в наголошуванні ідеаційності образу. Учений пише, плануючи книжку про Ф. Достоєвського: “У третьому розділі в питанні про мислення голосами дати розгорнуте визначення голосу як утіленої ідейної позиції у світі” [1, 364-365]. Отже, нас цікавитимуть саме ті персонажі, які мають ідейну позицію в ірландському питанні, утілюють певну ідею (або антиідею), заперечуючи сенс цього питання, що також становить позицію).

Важливий аспект діалогічної інтерпретації – моделювання діалогу з Ірландією, який вів кожний із названих літературних героїв. Людина роману “Червоне і зелене” створює свій образ Зеленого острова, свідомо чи/ї підсвідомо спілкується з ним, упускає до свого “Я” чи, навпаки, намагається відштовхнути від себе (зазвичай марно) духовний простір Ірландії. Червоне і зелене ведуть діалог у просторі душі, змагаючись за місце в ній.

Процесуальною основою прочитання стане текстуальний метод: для витлумачення художніх екзистенційних шляхів персонажів ітимемо за текстом, звертаючи увагу на індивідуальну поетику авторки, розкодовуючи її способи розкриття “Я” людини. Щоби прояснити вчинки й переживання літературного героя, звернемося до екзистенціалізму як філософії, наводячи конкретні положення теорій мислителів. На жаль, українською мовою твір іще не перекладено (або не видано), а варто – і через високий художній рівень тексту, і з огляду на близькість історичних доль Ірландії та України. Тому послуговуватимемося російською версією [3].

Як і сучасні кияни, дублінці, персонажі роману, урешті (повстання зображене наприкінці твору) поділилися на категорії: ті, хто 1) став героєм; 2) допомагав героям; 3) співчував на відстані; 4) зрадив, відступив; 5) був ворогом; 6) був байдужим. Авторка – тонкий психолог, тож ні в які категорії її персонажі цілком не вкладаються, крім Пата Дюмея. Пат Дюмея – беззастережно герой, пасіонарна особистість, для якого Ірландія – понад усе, це насамперед завдяки таким, як він, Смарагдовий острів став незалежною державою й перетворився на Кельтського тигра, зробивши дивовижний економічний стрибок. Але все це буде пізніше, після саможертвної смерті багатьох Патів. Певно, ім'я вибрано

не випадково: Пат (у романі й оповідач, й інші персонажі називають його тільки так) – скорочена форма від Патрік, а святий Патрік, не раз згадуваний у творі, – улюблений святий ірландців.

Сюжетний час роману починається з Вербної неділі, тобто за тиждень до повстання, – з історії, від нього дуже далекої. Ідеться про стосунки молодшого лейтенанта “доблесного Короля Едуарда кінного полку” Ендрю Чейс-Уайта з його нареченою (так усі вважали) Франсіс Беллмен. “Ще десять блаженних днів без жодного коня!” [3, 279] – така перша фраза роману; вона парадоксальна, бо виражає потаємну думку Ендрю, військового-кіннотника, добровольця англійського війська, котрий ненавидить коней, проте в пору Першої світової війни пішов саме до кінноти, позаяк із дитинства прагне довести свою сміливість Патові – безсумнівному лідеру їх дитячого кола. Пат і Ендрю були братами у других: вони мали спільну бабусю Дженет – рідкісну красуню, як про неї згадували в родині; першим чоловіком її був Джон Річард Дюмей, а другим (після того як овдовіла) Арнольд Чейс-Уайт. Пата в підлітковому колі називали “залізною людиною”, йому не був цікавий Ендрю, а от Ендрю притягувало до юного Дюмея; як пише авторка, і після 20-ти років “у невідступному інтересі до Пата, як і раніше, була частка забобонного трепету, як перед чимось первісним і темним” [3, 289]. До первісного й темного, як його відчував хлопець, належало Патове католицтво (Ендрю, як і більшість англійців, був вірним англіканської церкви), його здатність твердо, а то й жорстоко відстоювати свою думку, але не тільки це. Ірландія, ставлення до неї, її місце в серці й долі – ось що розводило кровних родичів і зрештою стало стіною, яку подолати неможливо.

Розпочинаючи роман історією Ендрю, авторка робить екскурс у минуле всього сімейства, з багатьма його розгалуженнями, узагалі й у дитинство цього героя зокрема. У дитинстві – лондонське життя з обов’язковим літнім тривалим гостюванням у родичів на Зеленому острові, суперництво з Патом із постійною поразкою лондонського гостя, що наклало свій відбиток на образ Ірландії в його уяві. Подорослішавши, а особливо ставши вояком, Ендрю полегшено відчував, що “його одержимість Ірландією помалу слабшає”, відвідини ірландської рідні припинилися, “і тепер похмурий мокрий острів неначе не таїв у собі загрози” [3, 290]. Його мама Хільда раптово вирішила переїхати жити на землю предків і купила маєток біля Дубліна, проте це не змінило прагнення молодого Чейс-Уайта остаточно розпрощатися з Ірландією, позбавитися будь-яких зв’язків із нею – фізичних, забравши після одруження до Англії Франсіс, і моральних, довівши Патові й собі свою внутрішню потужність воєнною службою, та ще й у кінноті. Він переживав “приємне почуття звільнення від Ірландії”, проте “зловісна могутність цього острова”, де його родина, як здавалося, проникла в усі куточки, було таким великим, що нота тривоги не зникала.

Ендрю чекав на близький щасливий шлюб, адже Франсіс була його подружкою з дитинства; ставши юнаком, він закохався та був переконаний, що “не Франсіс, а Франція стане великим випробуванням його душі”: саме там точилися бойові дії, туди, на континент, після недовгої відпустки (через хворобу) мав повернутися молодий офіцер. Червоне і зелене вступили в конфлікт і в приватному, й у громадському житті Ендрю: Франсіс (абсолютно несподівано для нього й усієї родини) на пропозицію руки й серця відповіла тверде “Ні”, та й патріотом-героєм його вважали далеко не всі.

А. Мердок – майстер діалогів, у яких беруть участь саме голоси, люди з виразною ідейною позицією. Читач очікує такого діалогу, коли на сторінках роману вперше зустрічаються Пат і Ендрю, котрий із родинного обов’язку і сподіваючись на дружбу Пата разом із Франсіс відвідав родину тітки Кетлін. Однак цього не відбувається. Кетел, молодший брат Пата, усіяко провокує

суперечку, зачіпаючи теми гельської мови, війни, імперіалізму, але викликає лише одну нетолерантну фразу Ендрю про тих, хто сидить у безпечних місцях і грає в солдатики, коли інші воюють. Пат зреагував на це з легкою іронією, Ендрю ж залишив будинок Дюмеїв із важким відчуттям несправдженої надії – на дружбу, повагу, визнання громадянської відваги. Зустріч багато значила для Ендрю й нічого – для Пата.

Письменниця тримає інтригу, коли без коментарів подає наразі незрозумілий читачеві короткий діалог братів Дюмеїв тому, як вони залишилися віч-на-віч. Розпочинає менший:

“– Коли воно почнеться?”

– Не розумію, про що ти кажеш.

– Ні, розумієш.

– Ні, не розумію” [3, 323].

А. Мердок розкриває секрет цього таємничого “воно”, що має розпочатися, лише через два розділи, присвячені справам амурним, на початку 6-го. “Коли Кетел запитав: “Коли воно почнеться?” Пат Дюмей іще не знав відповіді. Тепер він її знав. Збройне повстання мало початися у Великодню неділю, о шостій годині вечора” [3, 342]. Авторка заглиблюється у проблему часу, його екзистенційного переживання: лишається 5 днів до повстання, яке “вступило в межі часу й тепер розпоряджалося годинами, що залишилися” [3, 342]. А. Мердок порівнює цю залежність зі сталевим ланцюгом, який тягне “Я”, завдаючи болю й водночас викликаючи насолоду. Те, чого ще немає, що існує лише в думках, стає головним розпорядником часу людини.

Читач дізнається про першовитоки Патових переконань, які формувалися переважно на емоційній основі. Джерельними почуттями були національне приниження (він пам’ятав переляк людей, у натовп котрих урізались кінні англійські солдати) і “холодна, сліпа рішучість домогтися свободи”. Переконаваннями – власна місієність, вибраність: “Патові здавалося, що йому від самого народження призначено боротися за Ірландію” [3, 342].

Зображений А. Мердок механізм вибору життєвої мети (точніше його відсутність у сенсі логічного ланцюжка роздуму) відповідає положенню теорії Ж.-П. Сартра про *незумовленість* першопочаткового вибору людини. Французький філософ тлумачить основну дію свободи як “вибір мене самого у світі й водночас відкриття світу” [4, 471]. Пат робить екзистенційний вибір служити справі визволення Ірландії саме в сартрівському його розумінні; автор праці “Буття і Ніщо” зазначав: “<...> ідеться зовсім не про обдуманий вибір. І це не від того, що він був би менш свідомим чи менш ясним, ніж обдумане рішення, але, навпаки, тому що він є основою будь-якого обдуманого рішення <...>” [4, 471]. Ж.-П. Сартр, як і А. Мердок, не романтизує й не ідеалізує свободу людини, філософ порівнює неунікність вільного вибору людини з вибором суду, із закинутістю у свободу.

Патріотизм Пата письменниця характеризує як “щось гірке, темне, бездомішкове”, відрізняючи його од таких типів любові до Батьківщини, як потяг до славетного минулого країни, прагнення відродити гельську мову, пристрасне поєднання католицизму з націоналізмом, теоретичне обґрунтування прав нації. “Його Ірландія була безіменна – абстрактна Ірландія, якій слід було самовіддано служити, витравивши із себе все, крім самоствердження й почуття справедливості. У його драмі були всього дві дійові особи – Ірландія й він сам” [3, 343]. Надалі читач переконується, що залізний Пат помилявся: у його драмі була третя особа, яка мала свій сталевий ланцюг, прикутий до Патового серця.

А. Мердок окреслює політичну ситуацію в тогочасній Ірландії: через сприйняття й оцінки Пата дізнаємося про дві потужні організації борців за

визволення нації – Волонтерів і Цивільну Армію, їх ватажків, програми, діяльність. Волонтери прагнули національного визволення, Цивільна Армія ставила за мету й національну, і соціальну справедливість водночас; до перших вступали люди забезпечені, респектабельні, менш дисципліновані, не такі войовничі, як другі. Пат приєднався до Волонтерів, бо боротьба за Ірландію бачилася йому першочерговою і “чимось дивовижно простим і чистим”, на відміну од визволення робітничого класу, а ще своєю особою він хотів посилити Волонтерів, не дати їм зрадити, коли настане пора збройного виступу.

Очима Пата авторка психологічно портретує провід національно-визвольного ірландського руху 1916 р., окреслює постаті реальних історичних осіб, зокрема таких як Джеймс Коннолі, Роджер Кейсмент, Патрік Пірс. Хлопець їх щиро поважав, однак не зустрів провідника, якому міг би довірити свою волю, тож почувався самотнім на міжособистісному рівні спілкування і водночас гостро відчував свою належність до понадчасового братства нескорених ірландців.

Питання припустимості, виправданості, необхідності збройного насилля порушується в романі у зв'язку як із Першою світовою війною, так і з Великоднім повстанням. Позиції Ендрю і Пата зовні протилежні, але сутнісно подібні. Спільність молодих, сильних, чесних, розумних чоловіків у тому, що обидва переконані в необхідності й виправданості збройної боротьби проти озброєного ворога, коли ця боротьба справедлива. От тільки уявлення про справедливість у них різні: Чейс-Уайт готовий до кровопролиття за геополітичні інтереси Британської Корони, Дюмей – за державний суверенітет Ірландії.

Пат був офіцером таємного, не визнаного світом ірландського воїнства, гостро почував відповідальність за життя підлеглих і успіх повстання загалом. Перед нами два офіцери, кровні родичі, брати у других: Ендрю – пошанований, прекрасно обмундирований і доглянутий державою, відкритий у своїй войовничості суспільству, трохи зарозумілий від самоповаги; і Пат – вірний син нації, яка власної держави не має, бо понад 800 років тому була колонізована державою, якій служить Ендрю. Пат цілком справедливо хоче вибороти свободу Ірландії збройно, бо всі інші методи вже вичерпано. Ендрю присягнув захищати інтереси Великої Британії: він робить це у Франції на полях Першої світової війни, повинен робити те саме й будь-де, зокрема на Зеленому острові.

Була ще одна відмінність між двома офіцерами зі спільною ірландською кров'ю: Ендрю вірив у перемогу Сполученого Королівства, Пат же усвідомлював, що в тому стані, у якому їхнє військо перебуває зараз, воно програє: недарма великий ірландець Бернард Шоу порівняв їхню боротьбу із зіткненням дитячого візочка з вантажним фургоном. Тому поряд зі спільною емоцією рішучості хоробрості, упевненості у справедливості й почесності свого воєнного чину, хлопці переживали й відмінні почуття: Ендрю купався в особистих почуттях (чоловіче суперництво, жіноча прихильність, внутрішній спокій), упевнений, що Велика Британія і без нього подбає про всі воєнні справи якнайкраще; Пат брав відповідальність на себе – зберігав зброю, усілякими шляхами поповнював арсенал, аналізував ситуацію в провіді ірландського визвольного руху, навчав бійців. Переживання Ендрю, порівняно з Патовими, видаються напівдитячими, підлітковими – долання комплексів, намагання довести свою дорослість, спроможність, успішність.

Образ Кетела – одне з найбільших мистецьких досягнень письменниці. Нібито другорядний персонаж – усього лише тінь Пата, проте талант авторки викресує такі неповторні рисочки тілесності, емоційності, духовності дублінського Гавроша, що саме цей образ можна назвати найбільш живим, рухливим,

зворушливим у творі. Рухливим не тільки в сенсі підліткової непосидючості, а передовсім у таємничій незавершеності, екзистенційній процесуальності: так молодий зелений пагінець зберігає таємницю великого дерева. Фраза чотирнадцятитилітнього хлопця, екзистенційно готового до самовідданої боротьби за Ірландію: “Я помру молодим, отже, насправді я старший. Мій вік треба рахувати по-іншому, як для кішок і собак” [3, 373], – вражає читача поєднанням підліткової епатажності, недитячої мудрості, поетичної образності й інтуїтивного відання.

Авторка поступово наближає читача до розгадки слабкого місця в душі “залізного” Пата. Вона увиразнює зовнішню несхожість братів, тим несподіванішим для читача стає висновок із порівняльного портретування: коли Кетел дивився на нього, Пат мав відчуття, “що перед ним дзеркало”. Старший Дюмей знав чому: “Непроникний вираз, щось стримано-несамовите – як в очах, що промайнули з-під шолома, – здавалося віддзеркаленням рішучості, що виходила від нього самого” [3, 374]. Принцип дзеркала А. Мердок вибирає основним для зображення сутності двох “Я” і стосунків між ними. Відображення в дзеркалі – це Я й Інший водночас, саме ця подвійність у сприйнятті молодшого брата тривожила Пата.

Восьмий розділ завершується абзацом-пуантом, що містить експресивне зізнання в любові й розгадку ахіллесової п’яти: “Він любив Кетела, і лише Кетела, усіма силами цієї зрадницької точки, яку він називав своїм серцем, і завжди усвідомлював, а тепер усвідомлює просто із жахом, що Кетел – його вразливе місце, його ахіллесова п’ята” [3, 380]. А. Мердок створила образи живих людей, із суперечливими емоціями й думками, постійною тривогою-турботою, покликом тіла, внутрішнім простором, заселеним Іншим/Іншими, тому слід ухвалювати не одне, а низку екзистенційних рішень, і в цьому складність вибору. Питанням “Коли настане неділя, як йому бути з Кетелом?” [3, 380] закінчується розділ, і читач розуміє, що духовний зв’язок Пата із братиком стає смертним, відображення в дзеркалі має залишитися – навіть якщо того, хто в нього дивиться, уже не буде.

Пат свідомо й несхибно долав екзистенційний шлях до дня повстання, дня, який міг означати, а найімовірніше й означав смерть. В Ендрю також попереду було смертне випробування – повернення на фронт Першої світової, до Франції; про те, що на нього чекає ще один наглий вибір тут, у Дубліні, він не здогадувався. Між Патом і повстанням існує ланцюг – щось невидиме, добровільно ним вибране, що тягне юнака до бою. Між Ендрю й окопами Першої світової – порожнеча, яку він намагається аксіологічно заповнити. Патове схвалення його вибору і дружба могли би стати опорою молодшому лейтенантові-кіннотнику, але не стали, відтак надія була на любов Франсіс. “Порожня чорна яма, якою уявлялося йому неминуче повернення на фронт, освітлиться, наповниться вмістом, із яким він як-небудь упорається” [3, 401]. Франсіс відмовляє без зрозумілих пояснень, до того ж без жодної надії на те, що рішення може колись змінитися. Отже, перед Великодньою неділею, на яку призначено повстання, Пат залишається сам на сам із проблемою Кетела, проблем з Ірландією він не має: ланцюг пасіонарності не розірвати. Ендрю опиняється перед порожньою чорною ямою між ним і фронтом Першої світової – без жодної надії її заповнити, віднайти хоч якийсь місточок через неї: патріот Ірландії Пат і “ірландська ірландка” (як називає її оповідач) Франсіс розбивають його ілюзії, спрямовані на те, щоб наповнити існування сенсом, сильнішим за смерть.

Авторка створює екзистенційний художній час: майбутнє для Пата поділилося на дві частини – день Пасхи і потім, коли він стане інакшим, людиною, яка

билася за незалежність Батьківщини. “Через тиждень у цей же самий час він буде людиною, яка билася. Можливо, він буде мертвий” [3, 408]. Питання смерті було другорядним, головне – стати інакшим, здійснити вояцький чин задля Ірландії. М. Гайдеґґер основною точкою екзистенційного часу назвав смерть; автор “Буття і часу” пише: “*Власне буття до смерті, тобто кінцевість часовості, є потаємна основа історичності присутності* [письмівка автора. – Г. Т.]” [5, 389]. Пат власним екзистенційним рішенням додав іще одну доміную у своє буття – пору збройного повстання; ця часова точка виявилася для нього важливішою за смерть.

Перед Патом не поставало питання: іти чи не йти на барикади, він був готовий прийняти страждання й загибель. К. Ясперс назвав чотири типи реакції людини на страждання, не на будь-яке, а саме на те, яке “розуміється як останнє, як межа, як невідворотне” [6, 234]. Патова реакція відповідає типу “героїчна”; про неї філософ пише: “<...> людина в стражданні покладається на саму себе як індивід, підіймається до власного особистого смислу. До усвідомлення свого “Я” вона приходять через страждання. Вона не ухиляється від них, проте уперто бере їх на себе. Людина бачить страждання, терпить їх, аж поки не йде із світу. Вона стверджує не існування, про яке вона не знає чогось остаточного, а своє буття і свій смисл” [6, 234]. Суворо й навіть жорстоко розглядаючи версії свого існування, Пат як найгіршу малював собі не загибель посеред бою чи розстріл, а смертельне поранення, вихід із лави, нестерпні фізичні муки. Він зримо уявляв кімнату, кров, товаришів біля вікон, котрі відстрілюються від ворога, і передчував, як “у цю годину порветься зв’язок між ним і долею. Не буде більше історії. Навіть Ірландії більше не буде. Буде лише напіврозчавлена тварина, котра вищить, щоби їй дали жити, а може, щоб дали померти” [3, 410]. Єдина особиста надія, єдине моління про себе, а не Ірландію полягало в тому, щоб уникнути такої долі: “якщо йому призначено померти, він помре відразу”.

Пат прозирає не тільки у своє екзистенційне майбутнє, він так само виразно бачить майбутнє Батьківщини. У своєму прийдешньому невідомим залишається тільки ступінь і тривалість страждання перед загибеллю, у будучині Ірландії – час визволення з-під англійського гніту: цієї весни чи пізніше, коли народ, узявши приклад із нових мучеників, масово стане до боротьби.

У творі спостерігаємо конкретику астрономічного часу: дев’ять днів від неділі 16 квітня 1916 р. до понеділка після Великодня 24-го. Роман побудовано так, що від початку 6-го розділу астрономічний час набуває особливої динаміки в читацькій рецепції, адже ми дізнаємося, що повстання має спалахнути о 6-ій годині вечора в Пасхальну неділю, відтак вістря уваги спрямоване не тільки на текст, який читається, а й понад ним – на цю пору.

Історичний час подано через дві оптики: як малий і великий – обидва стосуються долі Ірландії. Малий історичний час – пора підготовки, початку, в епілозі – результату Дублінського повстання в контексті історичної ситуації тієї доби, зокрема Першої світової війни. Великий – охоплює весь історичний шлях ірландської нації, зокрема її визвольні змагання, а також світовий контекст боротьби народів за справедливість. І синхронічний, і діахронічний історичні контексти зберігають у центрі уваги Дублінське повстання 1916 р., художньо окреслюють його місце як у добу, коли воно відбулося, так і в площині вертикального розрізу – від глибокої давнини з її міфічними героями-велетнями до часів Громадянської війни в Іспанії (1936 – 1939 рр.).

Домінує в романі екзистенційний час: він проживається як наповнений важливими для ядра внутрішнього “Я” подіями (зовнішніми чи психологічними) або переживанням їх відсутності/очікування, час, який змінює щось істотне в людині. Авторка талановито малює перебіг тижня в

його індивідуальному, екзистенційному значенні для кожного з літературних героїв.

Ми бачимо п'ятницю в переживанні Ендрю і суботу як відтинок часу в існуванні Пата (поряд у романі діють і переживають ті самі дні інші персонажі). Ендрю нічого не знає про повстання, яке готується, усі його почуття зосереджені на власній любовній драмі, котру він прийняв був за трагедію, проте Міллісент (його й Патова тітка, ще молода, гарна, яку родичі вважали "фривольною") трохи відсунула чорну завісу перед майбутнім, спонукаючи радіти тому, що він вільний і перед ним "відкритий весь широкий світ із його несподіванками" [3, 423].

Для Пата субота була днем болючих ударів, яких його душа зазнавала під час розмов – із матір'ю, Крістофером, Кетелом, товаришами, самим собою. Убивчого екзистенційного удару Патові завдають соратники по боротьбі – не ті, котрі заповнили церкви, стаючи до сповіді перед повстанням, а ті, хто ними керує, провідники. Усі негативні чинники Пат уже знав (утрата німецької зброї, арешт Кейсмента, принципове небажання офіційного керівництва Волонтерів розпочинати збройну боротьбу), проте навіть не припускав думки про відмову од революційного виступу. Коротке речення, яким завершується 18-та глава, "Повстання скасували" [3, 459] виражає не просто болісний, а найнебезпечніший, убивчий для екзистенції Пата удар – хоч би як парадоксально це звучало, але більш убивчий, ніж постріл, від якого він загине.

Екзистенційний час Пата й історичний час Ірландії існують у щільному зв'язку, це по суті, за аксіологічними параметрами, один час, який після скасування визвольного виступу зупинився. Зникнення часу передано через слухове відчуття: час так мчав, що гудів у вухах, а відтепер, у цьому новому світі "гул часу у вухах замовк, лишився порожній простір, бездіяльність і тиша" [3, 461]. Жива людина, яка потрапляє у простір-склеп, природно думає про смерть. "<...> Пат почував, що в нього немає більше сил залишитися при свідомості. Йому хотілося померти" [3, 461]. Але це не той чоловік, що вкорочує сам собі віку: такі, як Дюмей, гинуть у бою. Він переживає розпач, сила якого його вражає: "Якщо це відчай, то такого глибокого дна колодязя він і не уявляв" [3, 461]. Глибина цього колодязя пояснюється відповідальністю юнака не тільки за своє існування, а й за існування Ірландії.

Пат під пером А. Мердок ілюструє сартрівську людину, яка "<...> будучи приреченою на свободу, несе весь тягар світу на своїх плечах; вона відповідальна на світі за саму себе в ролі способу буття" [4, 557]. Услід за Ж.-П. Сартром у його роздумах про самотню, закинуту у світ людину Пат міг би повторити: "<...> я один несу на собі весь тягар світу і ніхто не може мені його полегшити" [4, 559]. Хлопець узяв на себе відповідальність за свою Батьківщину, свобода якої стала його фундаментальним вибором.

А. Мердок удалося зобразити Героя, не перетворивши образ на хай досконалу, проте схему. Авторка "Червоного і зеленого" показала епічне, ліричне й натуралістичне в одному людському "Я", де епічне постає провідним. У ніч проти Великодньої неділі, коли він мав би міцно спати, щоб наснажитись перед боєм, Пат стоїть біля стін заміського будинку Міллісент. Він простує до неї в постіль, і це той екзистенційний удар, якого юнак хоче завдати собі сам. Щоб переконати себе: скасування збройного виступу – це ще не дно, він може керувати своєю волею, бо існувати для нього – це випробовувати себе, гартувати на вірність Ірландії. Незабаром він побачить, що його випередив Ендрю, зайнявши місце в ліжку привабливої родички. Не вдаючись до аналізу зливи почуттів, які відчувають хлопці під час "водевілю" (як пізніше назве цю історію Франсіс), зазначимо одне: вони обоє стали в цю ніч мужчинами –

не у фізичному плані (тут якраз нічого не відбулося), а морально. Ендрю вилікувався від нещасливої любові, відсунув чорну завісу, якою був закрив своє майбутнє, зазнав першого, хай і невдалого, інтимного досвіду у взаєминах із жінками. Пат, попри огиду, яку досі викликала в нього Міллі, та й будь-яка жінка, уперше відчув еротичний потяг до жінки – не потребу, як було в нього з повіями, а саме потяг, бажання, уперше пережив укол ревності, бажання знати щасливого суперника, обурення зрадою. Водевіль нічого не змінить у їхніх долях, проте доля не завжди (а точніше ніколи) не оприявлює всю екзистенцію людини. Те, що екзистенційно змінилося в “Я” кожного із цих парубків, доля залишить під водами своєї бурхливої течії, і в цьому одна із граней трагедії обох літературних героїв: ця ніч нічого не змінить у їхніх взаєминах із жінками, бо цих взаємин не буде.

Екзистенційні удари, яких Патові завдали інші й він сам, урешті втілилися у фізичні: залишаючи домівку Міллі, він раз-по-раз б’є по стіні лівою рукою (правою треба вести велосипед), б’є сильно, “поки місячне світло не осяяло темну пляму на камені” [3, 464]. Патів шлях до Великодня в екзистенціальному сенсі певною мірою повторює дорогу Христа: після падіння в колодезь відчаю волонтер переживає воскресіння – у пасхальну неділю ми зустрічаємо його на сторінках роману відродженим до життя. Його вітчим, також волонтер, Барні раптом бачить “обличчя Пата, величезне, збуджене, охоплене сміхом” [3, 482], і дізнається, що повстання таки відбудеться: його переносять на завтра. Перебинтована ліва рука нагадує читачеві про грань, на якій опинився хлопець, він про неї вже забув: життя відновилося, і байдуже, що воно означає смерть. Є заради чого жити і вмирати – це головне для Героя.

В екзистенційний простір Пата знов увірвався вітер часу, усі думки, почуття, учинки й слова линуць до нової, чітко визначеної пори: у понеділок опівдні, з першим ударом церковного дзвона відбудеться те, до чого готував себе все життя, те, що або принесе Ірландії свободу, або стане історичним кроком до неї, давши нових мучеників – світочів для наступних борців. Він не поступово вибирається з моральної прірви, до якої втрапив, він злітає з неї вгору, як Христос на небеса, сильний і радісний. Між Патом і зоряним часом, його й Ірландії, лишилася одна перешкода – це небезпека для життя Кетела. Він має її подолати, знайти вихід, щоб підкорити всі почуття й волю одній меті.

Психологічна складність ув’язнення Кетела задля його безпеки в тому, що, піднявшись із дна колодезя відчаю, старший брат усвідомлено кидає туди молодшого – як виявилось, найдорожче з того, що має в житті. Нічний діалог Пата й Кетела напередодні повстання читати дуже болісно, такі сильні почуття виражено в кожній репліці – і старшого брата, котрому завтра йти здобувати або перемогу, або мучеництво (це важко, тому слід поспати, просто поспати); і меншого, який почуввається звіром у капкані, готовим відкусити собі лапу, аби вирватися, щоби стати до бою поруч із іншими повстанцями (“Або піду, або вб’ю себе” [3, 488]). Ще експресивніші невіголошені думки, мовчазні напівбожевільні репліки Пата – у напівсні: “Треба тільки вистрелити Кетелові в ногу” [3, 488], і в миттєвому маренні-сні: “Кетела треба вбити” [3, 489]. Жахнувшись від свого фізичного і психічного стану, Пат відкладає пошуки виходу на ранок та обдурює брата, пообіцявши взяти із собою.

Коли втішений Кетел засинає в ліжку, настає порогова мить в існуванні Пата: він стоїть на подвійному порозі, адже перед ним, зовсім поруч, чітко вимальовується смерть і своя, і, що значно важливіше, братова. Щоб витлумачити подвійний поріг Пата і для зіставлення – граничну ситуацію Ендрю, варто звернутися до положень теорії К. Ясперса. Німецький філософ у ранній

праці “Психологія світоглядів” (ця книжка постала з того самого часу, який зображено в романі “Червоне і зелене”, – за свідченням автора, з осмислення “доби Першої світової війни і глибокого потрясіння усталених традицій” [6, 8]) описує граничні ситуації як визначальні, істотні, ті, “які пов’язані з буттям людини як такої, і які неминуче дані зі скінченням буттям, поза межі чого її погляд не сягає” [6, 214]. Мислитель наголошує на індивідуальності їх переживання (вони “відчуваються, пізнаються, осмислюються скрізь у межах нашого буття” [6, 214]) і важкості перебування в них: “Ці ситуації як такі нестерпні для життя, відтак вони у цілковитій ясності майже ніколи не входять у наше живе пізнання, а в нас фактично майже завжди з огляду на крайні ситуації є опора” [6, 214]. Особливі крайні ситуації К. Ясперс пов’язує з боротьбою, смертю, випадком, провинною. В існуванні Пата читач бачить граничні ситуації, пов’язані з боротьбою і смертю; на екзистенційному шляху Ендрю визначальними стають пороги випадку і провини.

У понеділок уранці бачимо червоного і зеленого офіцерів у протилежних психологічних станах: Пат – воскреслий після загибелі й відродження єдиної надії свого існування, сильний, цілеспрямований; Ендрю – на дні свого колодязя відчаю, джентльмен, який уважав те, що побачив Пат у будуарі Міллі, “огидним і підлим”. Понеділкового ранку до 12⁰⁰ Патові слід було вбезпечити Кетела й піти воювати; Ендрю ж нічого не знав про повстання, до якого залишалося кілька годин, він поспішав до Пата, бо тільки той міг “зцілити рану, що її Ендрю тепер відчував як смертельну” [3, 492]. Перед читачем двоє військових, які ось-ось мають опинитися по різні боки барикади, проте один із них цього ще не відає.

Про те, що почнеться о 12-й годині, Ендрю дізнається, несамохіть підслухавши розмову братів Дюмей після того, як зайшов не постукавши до їхнього дому. Картина зіткнення кузенів знову має комічну барву (як і під час невдалого візиту Чейс-Уайта до Дюмеїв або наглої зустрічі родичів у будуарі тітки Міллісент), адже протистояння відбувається не на фронті чи вуличній барикаді, а в родинному затишному просторі; однак чинити слід так, як на війні. Пат мусить полонити ворога, який узнав воєнну таємницю, або вбити його під час спроби втечі, і він про це каже кузенові. Ендрю, як офіцер, не може прийняти пропозиції дати слово честі і просто не виходить до опівдня з будинку. Обидва поведуться гідно: Пат утримує бранця, вояк англійської корони відмовляється йти на угоду з повсталим проти неї волонтером. А. Мердок описує “бойове хрещення” алюзійно, з натяком на ретроспективу: дитячі ігри родичів ніби повторюються на новому витку життя-спіралі. Пат, як і колись, перемагає, а слабший духом кузен скрикує: “Ой, ні, ой, ні”, – і підкоряється.

Для Ендрю бойове хрещення завершується так само невдало, як і нещодавно еротичне, проте екзистенційна путь, що її він долає, сповнена прозрінь. Юнак збагнув ціну свого вибору, зробленого колись підсвідомо та без жодних вагань: з “або червоне – або зелене” він вибрав червоне. Ціна полягає в тому, що тепер він муситиме стріляти, “<...> але не в німців, а в Пата і його товаришів” [3, 496]. Відтак настає мить, коли простір уже не приватного, а суспільного, національного існування настає Чейс-Уайта, захоплює у своє поле, вимагає підтвердити або змінити вибір. Любовна й товариська драми, які так мучили його мить тому, відступають, бо він чітко бачить попереду “катастрофу величезних масштабів”. Аргументи, які англійський офіцер наводить волонтерів-ірландцю, щоб переконати того в безумі повстання, нам, українцям, добре знайомі: “Це безумство. Куди вам змагатися з англійською армією? Ви нас змушуєте з вами битися, а ми не хочемо, ми такі ж люди, ми брати, ми не можемо битися...” [3, 496]. Ендрю цілком слушно не вбачає в ірландцях ворогів: “Йому хотілося пояснити, що він не хоче битися з ірландцями, вони

Дублін. Вулиця О'Коннела й будівля Головноштамту в травні 1916 р.

йому нічого не зробили <...>". Англіїці ж, як імперська нація, як колонізатори, натомість "щось зробили" Ірландії, і стали її ворогами; однак молодший лейтенант цього не розуміє. Усе раніше ним бачене, проте не помічене раптом перетворилося на цілком конкретну екзистенційну загрозу, яку розум відмовляється прийняти: "Не може бути, що першим йому доведеться вбити когось тут, у Дубліні <...>" [3, 496].

Обидва кузени мають рацію у своїй аксіології: для Пата свобода Ірландії неоціненна – понад усе, бо це справедливо; для Ендрю ціна бою проти повстанців безмірно висока, бо правда на боці зеленого, хоч він і не прийняв її.

Проблему Пата (безпека для життя Кетела) вирішує Міллісент, яка примчала до Дюмеїв, довідавшись про повстання. Вона ставить Ендрю перед новим вибором і як тонкий психолог прекрасно знає, яким він буде. У комірчині, наодинці, пошепки вона розповіла юнакові про свій нібито інтимний зв'язок із його покійним батьком, своїм рідним братом, та про листи, які беззастережно потверджують заборонене кохання. Вона блефувала, розрахунок жінки був безпомилковим: хлопець їй повірить, адже вона пішла на секс із ним самим, своїм племінником. Ніхто з героїв роману, зокрема і юний Чейс-Уайт, не збагнув сутності цієї дивної жінки, котра чинила завжди поза правилами, проте знала межу, за яку заходити зась, і за жодних обставин її не переступала.

Скупо, одним реченням, яке після різноманітних яв і перипетій на сцені кухні Дюмеїв прочитується ніби безстороння ремарка в п'єсі, автор змальовує нам прощання Пата з Кетелом (у нього забинтовано рот, щоб не покликати на допомогу, прикріплені кайданками й мотузкою до Ендрю і ніжки плити руки). "Невправно опустившись на коліна, зачепивши щочкою бинти, він [Пат. – Г. Т.] на мить припав головою до плеча брата" [3, 502]. Що в підтексті цих скупих рухів? Невесела радість за врятоване братове життя, провинна, і головне, прощання,

найімовірніше, назавжди. Востаннє читач бачить Пата очима Кетела, який лежить на підлозі: з кухні виходить Міллі, “черевики й зелені обмотки рушили за нею вслід” [3, 502].

Пат переживає екзистенційний стан рішучості. За М. Гайдеґґером, “[p]ішучість конститує *вірність* екзистенції своїй самоті” [5, 391]. Водночас філософ уважав, що ця відданість, попри внутрішній механізм рішучого вибору справжнього “Я”, не ізолює людину від світу; він пише: “Рішучість як *власне буття-собою* не відокремлює присутності від її світу, не ізолює її до вільного лету Я” [5, 298]. У романі А. Мердок волонтер, залишаючись вірним *власному буттю-собою*, іде на чин у реальному світі, усвідомлюючи дії інших, юрби, наслідки для себе. Сенс самовбивчого подвигу повстанців можна збагнути на основі такі думки М. Гайдеґґера: “Рішуча присутність може стати “совістю” інших” [5, 298].

Останню текстову зупинку перед початком повстання оповідач робить за 25 хвилин до 12-ої. Ми бачимо Дублін очима Франсіс і її батька, котрі поспішають до того ж будинку Дюмеїв, схвильовані неясними, проте виразними ознаками близьких навальних подій. Ендрю дотримав слова, даного Міллі в обмін на її мовчання, і розповів про повстання лише за 5 хвилин до 12-ої, а потому як пролунав удар дзвона в церкві Св. Йосифа, він та звільнений від ніжки плити, проте все ще прикутий кайданками до нього Кетел кинулися бігти на дублінський Майдан. Різко змінюється простір, у якому перебувають герої: його перетворив час, а саме – полудень, що поділив навпіл не тільки день, а й історію Ірландії. Дублін має в романі власну екзистенцію і проходить свій екзистенційний шлях. Після дзвонів у середмісті лунають постріли із гвинтівок, у провулках, що ведуть до центру, з’являються чоловіки “з понуро зосередженими обличчями”, несхожі на людей святкової юрби: “Дублін, трішки здивований, трішки спантеличений, немов починав розуміти, що сьогодні незвичайний день у його історії” [3, 510].

У цьому часі місто так і не збагнуло значення незвичайного дня у своїй історичній долі, усвідомлення прийде пізніше, коли відлетять розстріляні й повішені англійцями Небесні сотні Героїв. А нині ряди дублінців, які накопичувалися за лавою королівських вояків, котрі оточили бунтівливий зеленопрапорний Поштамт, навіть не зробили спроби розірвати кордон і приєднатися до повстанців, щоби стати поруч із героями, як стояв народ на київському Майдані. Розташування в дублінському визвольному просторі було інакшим, ніж у Києві: в українській столиці народ заповнював коло за спинами бійців, тому штурмувати Майдан означало вражати й мирних протестувальників; в ірландській – герої були сам на сам із супротивником, дублінці спостерігали повстання ззовні, з-за ворожих спин.

Ендрю із прикутим до нього Кетелом перебували зовсім недалеко від Пата, у натовпі за англійським кордоном, проте відстань була неподоланною. На землі вони вже не будуть разом. Тут, на вулиці, їх розділив не тільки порожній простір між солдатами короля і Поштамтом – за висловом А. Мердок, “несподівана порожнеча”, а й невидима часова межа: ізольований від народу Поштамт мав свій острівний час, це було майбутнє як відроджене епічне минуле, сон, гравюра, мрія, яка ожила, ставши дійсністю, але поза досяжністю юрби. Будинок із вибитими шибками й натомість закладеними меблями вікнами, зелений прапор зі словами “Ірландська республіка” над ним: “Було в цій картині щось мініатюрне, дилетантське, несправжнє, немов межа між сном і дійсністю виявилася перейденою на дотик, майже непомітною” [3, 511]. У цьому острівному часі суверенну національну державу вже здобуто, про що сповіщає Патрік Пірс, з’явившись під портиком поштамту й зачитуючи відозву на папері,

який тріпотів од вітру в руці, проте його ніхто не чув: надто далеко лунав високий схвильований голос. Дублін поступово усвідомлюватиме історичну подію; текст декларації, прочитаний Пірсом, щодня з'являтиметься на афішах, розклеєних по всьому місту. Людині маси, щоби приєднатися до повстанців, слід не просто перейти порожнечу, а змінитися ментально, вона ще не готова здобувати суверенну державу й жити в ній. Ірландія крок за кроком доганятиме острівний час дублінського Майдану, навіть тоді, коли він захлинеться в крові, капітулює й загине.

З Патріком Дюеєм, його думками, переживаннями, враженнями, існуванням, читач уже не зустрінеться, бо оповідач теж не в змозі потрапити в острівний час, який там, за межею, неповторний, особливий, ізольований, інакший. Ми можемо тільки уявляти Пата в його зоряну мить, кожен по-своєму. А от з Ендрю й Кетелом наратор зміг стати поруч і розповідає про побачене. Душі Кетела не зображено (відсутні внутрішні монологи, авторський психоаналіз тощо), розповідь містить зовнішні зміни у хлопцеві без жодного їх коментаря: після борсання в натовпі біля недоступного Поштамту молодший Дюмей покірно, звисивши голову, іде за Ендрю, який зміг дотягнутися “до його млявих, безвільних пальців”. Нам здається, що Кетел відсутній, бо душа його там, на Острові Свободи – поки Пат живий, “дзеркало” з ним.

Ендрю, дивлячись на командира уланів, котрі випадково опинилися біля Поштамту опівдні й по яких було спрямовано перший залп повстанців, що забрав життя чотирьох, по-новому усвідомив, що він також англійський офіцер. Після надії на порозуміння з Патом він переживає духовну смерть. “Тепер він мрець. Він помер у цій тісній кухні, сидячи на підлозі поряд із Кетелом, відлічуючи повільний годинник і хвилини свого розпаду” [3, 512]. Ми востаннє бачимо Пата, коли він мовчки прощається з Кетелом і озброєний виходить на вулицю – поспішає до Поштамту; останній же рух Ендрю на очах читача в протилежному напрямку: “Він знову потягнув хлопчика за собою, подалі від грізної, зловісної порожнечі Секвіл-стріт” [3, 513].

На мою думку, Пат для кузена був не тільки взірцем, товаришем, духовною опорою, критерієм мужності й честі – брат став неначе зеленою гілочкою в його “червоному” існуванні. Суперечливість Ендрю саме у свідомому відмежуванні від Ірландії, а водночас підсвідомому зв'язку з нею, у присутності “зеленого” в найсильніших, сердечних почуттях. На ейдетичному рівні роману образ англо-ірландця, офіцера англійської армії – у кайданках на головному Майдані Смарагдового острова – знаковий: він не може стріляти в повстанців, бо кайданки, які не дадуть натиснути курок, не тільки на його руці – вони в його душі (недарма він прикутий саме до Кетела). Хоч як би пояснював собі Ендрю невиконання обов'язку – честю матері, прив'язаністю до Пата! – проте ми розуміємо, що психологічна причина глибша, ментальна, екзистенційна.

Поставши перед вибором, Ендрю вирішив “не вибирати” – у тому сенсі, що його вкладав у цей вираз Ж.-П. Сартр, який переконував у неможливості для людини скинути тягар свободи зі своїх плечей: “<...> свобода є свободою вибирати, але не свободою не вибирати. Не вибирати, насправді, є вибором не вибирати” [4, 490]. Ендрю, погодившись на шантаж Міллі, насправді зважився “не вибирати” у протистоянні на дублінському Майдані. Він не хотів стріляти в ірландських повстанців і водночас не підтримував їх. Свій вибір “не вибирати” він приховав від інших за самоідентифікацією джентльмена, спробував самовиправдатися любов'ю до Пата, адже як англійський офіцер він мусив чинити інакше.

Здійснювався другий, реалістичний і песимістичний, варіант подій: народ не повстав, когорта Героїв перетворилася на нових мучеників, які повели ірландців на бій за Свободу тільки після своєї загибелі.

Роман має епілог (минуло понад 20 років – як в А. Дюма: “Двадцять років потому”) у формі листа від Кетлін (матері Пата й Кетела) до Франсіс і діалогу Франсіс із чоловіком та їхнім сином-юнаком із короткими авторськими коментарями. З листа Кетлін читач довідується про те, що героїнею Великоднього повстання була Міллісент, яка впродовж пасхального тижня на млині Боланда перев’язувала поранених, вона лишилася живою. У роздумі Франсіс прочитуємо історію її батька: багач, англієць Крістофер Беллмен поліг від кулі снайпера, вирішивши приєднатися до повстанців, проте не змігши подолати шлях до них; саме він, вважаю, був справжній “червоний”, людина честі та правди.

Про завершення життєвих шляхів Пата, Ендрю й Кетела читач дізнається з розмови Франсіс із сином. Усі загинули. Пат під час Дублінського повстання напередодні капітуляції. Ендрю також наклав головою в бою – на Першій світовій, при Пашендейлі 1917 р. Кетел у складі Ірландської республіканської армії воював у Громадянську війну, був підступно вбитий ірландцем-супротивником 1921-го. Нагадаємо, Ірландія здобула часткову самостійність 1921 р. в результаті трирічних збройних визвольних змагань; упродовж 1921 – 1923 рр. точилася Громадянська війна між противниками і прихильниками англо-ірландської угоди, яка надавала країні лише часткову самостійність, перемогли останні; повний державний суверенітет Ірландія має з 1949 р. Північна частина із центром в Ольстері, що найдовше й найтяжче зазнавала британізації і протестанізації, залишилася у складі Великобританії.

Епілог у контексті роману оригінальний тим, що читач уперше заглядає в душу “ірландської ірландки” Франсіс завдяки реплікам, зверненим до чоловіка й сина, і роздумам, які подані у формі невласне прямої мови. У словах жінки виражено захоплення своєю нацією й героями, які боролися за її свободу (Пат, Кетел) або високо тримали її честь на іншій війні (Ендрю). “Вони були неймовірно сміливі”, – каже вона синові [3, 525]. На останній сторінці роману відкривається емоційна таємниця твору: чому Франсіс відмовилася стати дружиною Ендрю. На запитання сина про те, у кого вона була закохана, Франсіс відповідає коротко й просто: “Я? – сказала Франсіс. – Я ж була закохана в Пата Дюмея” [3, 525]. За цією відстороненою часом від колишнього почуття фразою ховається нерозказана екзистенційна історія роману – про зустріч (у її марселівському сенсі), що не відбулася, про кохання, не виявлене зовні жодним словом чи жестом, про мовчазне оплакування загиблого і своєї любові.

Висловлена в романі думка про сенс повстання, яке зазнало поразки, подібна до ідеї Ж.-П. Сартра про історичний вибір. Мислитель писав: “Якщо людські суспільства є історичними, це впливає не просто з того, що вони мають минуле, але й із того, що вони *відновлюють* [тут і далі письмівка автора. – Г. Т.] у ролі *пам’ятника*” [4, 508]. Ідеться про *відновлення пам’ятника* як продовження певної традиції, повторення сутності чину, зробленого раніше. Філософ водночас зауважує, що в історичному виборі минуле не тільки відновлюється, “крім того, очевидно, що минуле в такий спосіб *створюється*” [4, 508], себто його прочитує, інтерпретує наступне покоління. Голос цього покоління ми чуємо в епілозі як голос сина Франсіс. А. Мердок, художньо осмислюючи історичний вибір, виходить за межі однієї країни: хлопець проводить паралель між героями Дубліна 1916-го і республіканцями Іспанії 1936 – 1939-го, тобто народ може поставити *пам’ятник* минулому іншої країни.

Позиція її чоловіка-англійця щодо Дублінського повстання – “ця дурниця в шістнадцятому році” [3, 519] – для Франсіс, як і для їхнього старшого сина, котрий також ідентифікує себе як англійця, неприйнятна. Змалечку діти чули мамині розповіді про Героїв: маленькі “червоні” вчилися поважати подвиг “зелених”, хоч і спрямований проти англійців. У романі домінує не

політологічний, а саме екзистенціальний аспект: мати-ірландка передає дітям-англіцям відчуття духовної та душевної краси повстанців, подібної до якої вона вже не зустріла. “Ті, інші, були овіяні красою, яку ніщо не могло затьмарити, з якою ніщо не могло зрівнятися” [3, 525]. А її син на батькове питання: кому це пішло на користь? – висловлює думку про загальнолюдську вагу Дублінського повстання. “Це було нагадуванням про те, що людей не можна без кінця тримати в рабстві. Тиранії кінчаються, тому що рано чи пізно раби дають здачі” [3, 522]. Сутність цієї відповіді також екзистенціальна, адже йдеться про індивідуальне рішення людини, яка не захотіла більше бути рабом, людини, усередині якої живе Свобода: “Свобода – у самій природі людини, вона не може зникнути з лиця землі” [3, 522], – стверджує хлопець. Так у романі Пат, як і його соратники, виходить за межі Ірландії й доби, що в ній жив і загинув, виходить не тільки в майбутнє своєї країни, а й у понадчасову площину непроминальних людських цінностей, адже герой змодельював і суверенну Вітчизну, і рішучий вибір Свободи.

Остання фраза роману виражає екзистенційний стан захопленої спогадами Франсіс: “Сльози лилися неспинно, а у вухах гуркотів, як гуркотів він, розриваючи їй серце, весь той страшний тиждень у шістнадцятому році, гуркіт англійських гармат” [3, 525]. У її пам’яті, у пам’яті Ірландії, великодній тиждень шістнадцятого року не завершиться ніколи, його час екзистенційно утривалено через важливість події та біль втрати найкращих, тих, що “назавжди залишилися молодими і прекрасними”, бо їм “не загрожував час”.

Отже, у романі А. Мердок зображено екзистенційні шляхи героїв, які вони проходять до участі/неучасті в Дублінському повстанні 1916 р. Ці шляхи хронологічно обмежено тижнем – від Вербної неділі до Пасхального понеділка, водночас вони простягаються в особисте минуле й майбутнє, а також уходять в існування Ірландії та людства загалом. Путі Ендрю і Пата то перехрещуються, то стають дотичними, то розходяться. Можна умовно виокремити такі їх етапи: віра, надія, любов; на дні колодязя відчаю; спроба антишокової сексотерапії; духовне воскресіння Пата – глухий кут Ендрю; подвійний поріг Пата – надія і любов Ендрю; дивне бойове хрещення “червоного” і “зеленого” офіцерів; джентльменський вибір Ендрю – прощання братів Дюмей; зелене як свобода, справедливість і смерть для Пата і як кайданки для Ендрю. Айріс Мердок акцентує на екзистенціальній сутності поняття *національне*, водночас підводячи читача до думки про глобальне значення особистісного національного вибору (незалежно від етнічної належності та самоідентифікації) в історичній долі людства. Зелене як символ нації не тільки домінує в існуванні ірландців Пата й Кетела, а й незнищено існує в душі англо-ірландця Ендрю, проростає в серці англійця Крістофера, веде на барикади Міллі, залишається прекрасним спогадом, переданим дітям, у пам’яті Франсіс. Свобода як цінність, щодо якої питання про користь безглузде, – провідний аксіологічний мотив твору; свобода Ірландії, ставши екзистенційним вибором, перетворилася на обов’язок; виконавши його, ірландська Небесна сотня відкрила майбутнє Вітчизни й увійшла в понадчасове світле воїнство людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. 1961 год. Заметки // Бахтин М. Собр. соч. – Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – Москва: Русские словари, 1996. – С. 329-360.
2. Бердяев Н. Судьба России // Бердяев Н. Судьба России. Самосознание. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 4-306.
3. Мердок А. Алое и зеленое / [пер с англ. М. Лорие] // Мердок А. Сочинения: В 3 т. – Москва: Радуга, 1991. – Т. 2. Дикая роза. Алое и зеленое: Романы. – С. 279-526.
4. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / [пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко]. – Москва: Республика, 2000. – 639 с.

5. *Хайдеггер М.* Бытие и время / [пер. с нем. В. В. Бибихин]. – Москва: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
6. *Ясперс К.* Психология світоглядів / [пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук]. – Київ: Юніверс, 2009. – 464 с.

Отримано 17 вересня 2016 р.

м. Переяслав-Хмельницький Київської обл.

